

Jan Radkiewicz

Wkład myśli Pawła Apostoła w kształtowanie katolickiej dogmatyki

Colloquia Theologica Ottoniana nr 1, 19-42

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WKŁAD MYŚLI PAWŁA APOSTOŁA W KSZTAŁTOWANIE KATOLICKIEJ DOGMATYKI

Ks. Jan Radkiewicz

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego
Szczecin–Zielona Góra

Teologia chrześcijańska za prekursorów myśli dogmatycznej uważa świętych Jana i Pawła. Świadczą o tym ich listy, które weszły na stałe do kanonu Pisma Świętego adresowane do pierwszych gmin chrześcijańskich. Za punkt wyjścia teologicznej myśli Jana i Pawła obierają Apostołowie wydarzenie Jezusa Chrystusa. Paweł interpretuje wydarzenie Chrystusa pod kątem zbawienia.

W ramy teologiczne włączył Paweł wątki filozoficzne przyjęte z kultury antycznej, szczególnie greckiej. Późniejsi teologowie będą korzystać, w jakimś zakresie, z narzędzia filozoficznego przy interpretacji prawd teologicznych.

1. Ogólny dorobek myśli Pawłowej

Dorobek myśli Pawłowej należy postrzegać na tle ówczesnych nurtów filozoficznych i teologii rabinackiej. Jego dziedzictwo rozciąga się zatem między Starym i Nowym Testamentem¹. Paweł zostawił niezwykle dziedzictwo duchowe: powiązał myśli antyczne z judaizmem i chrześcijaństwem, tym samym otworzył chrześcijaństwo na kultury świata.

¹ Lech Stachowiak podaje bogatą literaturę międzytestamentalną; por. B. Rigaux, *Paulus und seine Briefe*, München 1964.

Mesjanizm soteriologiczny w zestawieniu z koncepcją nacjonalistyczno-rabinistyczną Mesjasza miał duży wpływ na poglądy Pawła. Dla jednych Paweł był odstępą od prawa Mojżeszowego (ebonici), dla innych podziwianym Apostołem Narodów (Dzieje Apostolskie). Dla Pawła jednak ważne były zapowiedzi mesjańskie proroków. Ujmuje je w jednym zdaniu: Boży plan zbawienia.

Duch prądów religijnych² towarzyszy rozwojowi myśli teologicznej Pawła. Był on w szkole bardziej liberalnej, Gamaliela. Paweł wykorzystuje bowiem najstarsze praktyki Kościoła (tworzy hymny chrystologiczne) i rozwija myśl teologiczną na podstawie praktyk wiary. Komentarze patrystyczne do listów Pawłowych³ potwierdzają jego głębię teologiczną.

Reforma protestancka z XVI w., szczególnie Marcin Luter, odkryła na nowo interpretację Pawłowej nauki o usprawiedliwieniu przypominającą radykalne zaufanie do Boga, który bezwarunkowo przebacza wszystko. Osobista droga życia (podobnie jak Augustyna, który w swej teologicznej refleksji uległ wpływom Pawła, szczególnie w ostatniej fazie twórczości), miała ważne znaczenie dla Lutera w jego recepcji Pawła. Dzięki Pawłowi Luter *odnajdzie* pewność w rozumieniu Ewangelii jako Ewangelii⁴.

Paweł *Boży Szaleniec* chciał zanieść Ewangelię na krańce świata jako konsekwentne wypełnienie nakazu Chrystusa. Papież Klemens I w liście do Kościoła Koryntu przypomina, że Paweł został „siedmiokrotnie aresztowany, wypędzony, kamienowany, był głosicielem Chrystusa na Wschodzie i na Zachodzie, a za swą wiarę zasłużył na czystą chwałę” (1Klem 5,2).

Jako *obywatel świata* (obywatel rzymski; podwójne środowisko rodzinne) w głębi serca pozostał Paweł bardzo mocno związany ze swoim narodem (dzięki intensywnym kontaktom z diasporą). Głosił Ewangelię poganom, ale nigdy nie zrezygnował z przekonywania do wiary swoich rodaków Żydów (por. 2Kor). Wiele od nich wycierpiał z tego powodu. Jak sam wyznaje, otrzymał od nich chłostę (por. 2Kor 11,24), karę uchodzącą u Żydów za najbardziej hańbiącą

² J. Gnilka, *Paweł z Tarsu*, Kraków 2001, s. 7–19.

³ Orygenes napisał pierwszy komentarz patrystyczny, w którym rozważa list Pawła do Rzymian. Innym komentatorem jest Jan Chryzostom, Augustyn. Tomasz z Akwinu zostawił piękny komentarz do listów Pawłowych. Jest on wspaniałym „owocem egzegezy średniowiecznej”. Benedykt XVI, *Dziedzictwo św. Pawła Apostoła. Audiencja generalna z 4 lutego 2009 r.*, „Niedziela” 7 (2009), s. 4.

⁴ J. Gnilka, *Paweł z Tarsu*, dz. cyt., s. 10.

cą. A jednak składa szokujące wyznanie: *Wolałbym bowiem sam pod klątwą (odłączony) od Chrystusa dla (zbawienia) braci moich, którzy według ciała są moimi rodakami* (Rz 9,3). Paweł głosi Ewangelię *otrzymaną od Chrystusa* (1Kor 11,28)⁵.

Obecne krytyczne badania nad twórczością Pawła stały się bardziej złożone w związku z odkryciem różnych faz ewolucji jego teologii. Listy powstawały w relatywnie krótkim czasie. Krytykę Pawła należy związać z jego całą osobowością. Wypowiedzi wyglądające na sprzeczne ze sobą mogą dotyczyć zmiany poglądów. Paweł nawiązuje do Tradycji (np. problem Izraela i znaczenie prawa) i próbuje na *nowo* przejrzeć problemy.

Przekonanie o powszechności dokonanego odkupienia przez Chrystusa i o zakorzenionej w niej swojej *misji* Paweł czerpie głównie ze stałego obcowania z Biblią. Paweł przypomina, iż *Izrael* pozostaje nadal nosicielem obietnicy. Abraham nie może zostać odsunięty od eschatologicznego zbawienia dokonanego przez Chrystusa (Rz 11)⁶. Celem listów Pawłowych nie jest prezentacja koncepcji teologicznych, gdyż jest to teologia *w rozwoju*.

Paweł jest prekursorem chrześcijańskiej teologii i jej ojcem⁷. Na płaszczyźnie historycznej bodźcem do zapoczątkowania myśli chrześcijańskiej był judaizm. Judaistyczna dynamika teologiczno-biblijna i wpływ hellenistyczny oraz charyzmat tworzyły teologię. To oznacza, że Paweł wyprowadzał swoją teologię wprost ze Starego Testamentu lub z *kerygmy* przez niego tworzonej na wzór metody rabinistycznej⁸. Musiał uzasadniać swoje twierdzenia, *zestawiać* ze sobą, wyciągając wnioski. Jego teologia ma zatem źródło biblijno-judaistyczne.

Paweł nie posługuje się filozofią grecką tak jak Klemens Aleksandryjski, ale korzysta z judaizmu helleńskiego czy palestyńskiego. Przełom w rozwoju judaizmu nastąpił w 70 r., po upadku Jerozolimy⁹. Było to otwarcie się na hellenizm. Po 70 r. wraz z założeniem szkoły w Jazrze rabinizm sprowadza judaizm do religii monolitycznej. Chodzi także o nowe odczytanie Biblii ze względu na przeświadczenie, że *Słowo Boże trwa na wieki* (Iz 40,8). Paweł jest hellenistą

⁵ E. Osborn, *Wejście w świat grecko-rzymski*, w: *Historia teologii*, t. 1. *Epoka patrystyczna*, Kraków 2003, s. 155 n.

⁶ J. Gnilka, *Teologie des NT*, Freiburg 1994, s. 128–132.

⁷ H. Haag, *Bibel-Lexikon*, wyd. 2, Einsiedeln 1968.

⁸ Por. P. Grech, *Początki teologii chrześcijańskiej*, w: *Historia teologii...*, dz. cyt., s. 40.

⁹ Tamże, s. 41.

z ogólnymi ideami przyswojonymi sobie w środowisku judaizmu hellenistycznego. Mimo wykształcenia z cechami rabinistycznymi to jednak jest otwarty na wpływy stoickie (por. Rz 1,18 n).

Podejście *historyczne* łączy Paweł z *systematycznym*, czyli wyodrębnia różne elementy, które tworzą teologię nowotestamentalną. W listach i w głoszonej kerygmie występuje *narratio*, gdy mówi się o działalności, słowach, śmierci i zmartwychwstaniu Chrystusa. Rodzaje literackie są przede wszystkim *narracyjne*. Pozytywna odpowiedź na te zbawcze wydarzenia zostaje wyrażona w pojęciach, w formie *wyznania wiary*, tj. sformułowanie o doświadczeniu zbawczym w Jezusie. To doświadczenie *zbawcze* i *wyznanie wiary* mają coś wspólnego (są powiązane) z tym, czego wcześniej doświadczył i co wyznał *naród wybrany*. Dowodem tego są liczne cytaty ze Starego Testamentu oraz nawiązywanie do niego w pismach Nowego Testamentu.

Odpowiedzi na *kerygmę* są czytelne nie tylko w *wyznaniach wiary*, lecz także w stylu życia (rozwój teologii moralnej), w uczestnictwie w *aktach kultu* (teologia kultu pierwotnego Kościoła). Ta nowa *wspólnota* zaczyna szukać i rozwija swoją nową świadomość przez odpowiednie *pojęcia* do samookreślenia. Widoczne to jest w sformułowaniu reguł, w określeniu teoretycznym własnej tożsamości, tak widocznej w listach Pawłowych¹⁰. Trzeba się bronić przed ludźmi *z zewnątrz*, Żydami, poganami, nawet samymi wierzącymi (fałszywe nauki) wypaczającymi istotę *kerygmy* i osłabiającymi *tożsamość Kościoła*. Widać to szczególnie w listach pasterskich Pawła. To postępowanie w rozwoju teologii, która posługuje się *pojęciami* i *dowodami* zapożyczonymi od środowiska rabinistycznego i hellenistycznego. Ten *proces* podejmą później Ojcowie Kościoła.

Teologia nowotestamentalna Pawła niesie *wiarę* w ostatni akt zbawczy Boga, który dokona się w przyszłości. Ta wiara zawiera się w eschatologii Pawła i w apokaliptyce. Teologia stawia w centrum zawsze *kerygmę*, mówiącą o życiu, śmierci i zmartwychwstaniu Chrystusa, Syna Bożego. Teologie oparte na tym *orędziu* mają różne ukierunkowania w zależności od osobowości i kultury Pawła lub Jana oraz od środowiska judeochrześcijańskiego lub pogańskiego. *Kerygma* Nowego Testamentu zdradza liczne podobieństwa do kerygmy starotestamentalnej. Najstarsze przykłady tej *kerygmy* to u Pawła 1Kor 13,3-8 (Głowa – Chrystus) i 1Tes 1,9 n (nawrócenie – bożkowie – Bóg). To *przepowiadanie* nie zaczyna się od twierdzeń teologicznych, ale od *narratio* mówiącego

¹⁰ Tamże, s. 57.

o tym, że Jezus umarł, został pogrzebany i zmartwychwstał. Wyjaśnienie dodaje się do zwrotu *za nasze grzechy* (1Kor 15,3), czy *którego Bóg wskrzesił z martwych* (1Tes 1,10) lub cytaty biblijne w Dziejach Apostolskich stanowiących teologiczne wytłumaczenie wydarzeń, tj. przemieniających opowiadanie w historię zbawczą, o podstawie wydarzenia historycznego. Forma *narratio* (jak u Jana) ma kształtować wiarę czytelnika.

Przepowiadanie jest kierowane do pogan, co domaga się, by kerygma była poprzedzona przedstawieniem jednego Boga, Stwórcy nieba i ziemi (kreatologia: 1Tes 1,9; Dz 14,15 n; 17,23-31), a kończy się podkreśleniem władzy sędowniczej zmartwychwstałego Pana. W takim kontekście *kerygma* staje się bardziej *teologiczna*, lecz nie oderwana od elementu narracyjnego przez położenie akcentu na posłanie Chrystusa przez Ojca, gdzie przybiera formę *syntezy teologicznej*. Wyjaśnienia mogące być sposobem opowiadania są przedmiotem wiary w działanie Boga, którego znakiem jest Lud, prawda, doświadczenie zbawienia.

Paweł ma najstarsze wyznanie wiary (w liście do Rzymian), które przejął od pierwszej wspólnoty chrześcijan. Streszcza się ono w jednym zdaniu: Jezus moim Panem. *Doświadczenie zbawienia* zmierza do wyrażenia się w pojęciach zawartych w *wyznaniu wiary* (bo jest nie tyle opowiadaniem, ile doświadczeniem faktu). Akt *wiary* w Starym Testamencie nie wychodził poza *narratio* (nawet w haggadzie), gdyż judaizm jest równoznaczny z Torą, którą należy zachować, a nie z *credo*. Chrześcijaństwo podkreślało *credo*. Stąd potrzeba określenia, czym ono jest. W ten sposób powstawały *homologie*, które są próbą wyrażenia doświadczenia chrześcijańskiego w pojęciach¹¹. Niemal wszystkie homologie w tekstach Pawłowych są chrystologiczne.

Wiara w eschatologiczny akt zbawczy dokonany przez Boga wypełniła się w osobie Jezusa. Określenie *Chrystus* zawiera w sobie wszystkie oczekiwania i nadzieje judaizmu, wyjaśnione w nowy sposób przez przepowiadanie Jezusa i o Jezusie. Później pojawia się imię *Kyrios* (Rz 10,9; Flp 2,11; 1Kor 12,3), tj. imię samego Boga, które odziedziczył Jezus przez swoje zmartwychwstanie (Flp 2,5). Określenie *Christos* i *Kyrios* zostały szybko przerobione i rozwinięte w *soter tou kosmou* (*Zbawiciel świata*), Sędzia żywych i umarłych (Rz 1,3), *Mesites* (*Pośrednik*, 1Tm 2,5), natomiast *Theos* określa Boga jako Tego, który

¹¹ Badania nad „credo” zapoczątkował Cullmann; por. J. Gnifka, *Jesus Christus nach fruheren Zeugnissen des Glaubens*, München 1970.

objawił się w ciele (1Tm 3,16), czy także *ho katabas*, *Ten, który zstąpił* (Ef 4,8). Te tytuły występują w *wyznaniach wiary*. To były homologie rzeczowników. Homologie *czasownikowe* podkreślają śmierć, złożenie do grobu, zstąpienie do piekieł i zmartwychwstanie Chrystusa albo wydanie *za nasze grzechy* (Rz 4,25).

Jedyne żydowskie *wyznanie wiary* (*Heis ho Theos*) jest uzupełnione przez *kou heis Kyrios* (*Jeden Bóg oraz jeden Pan*, 1Kor 8,6; czy *Pośrednik*, 1Tm 2,5). Połączenie tych wszystkich *wyznań* utworzy zrab *regula fidei* pierwszych Ojców Kościoła oraz *Credo* Soboru nicejskiego (325) i konstantynopolskiego (381)¹². Aby dokonać przejścia do *wyznania wiary*, że Jezus jest *Chrystusem* (przypisanie Mu najwyższego tytułu), potrzeba samoobjawienia się Chrystusa (św. Piotr) albo natchnienia przez Ducha Świętego (1Kor 12,3).

Głównym środowiskiem homologii była wspólnota wiary. W Flp 2,5-11 znajdujemy *wyznanie wiary* w formie hymnu (*nie skorzystał ze sposobności...*; to postać Sługi Pańskiego i jego kenozy). *Wyznanie wiary* w osobę i dzieło Chrystusa, a szczególnie *umarł i zmartwychwstał dla naszego zbawienia*, rozwijano według kategorii biblijno-judaistycznej, gdyż doświadczenie zbawienia przekraczało tzw. *proroctwa biblijne*. Na przykład *Osobę* Chrystusa wyjaśnia się według mesjańskiego wzoru Syna Dawida (kata sarka – wg ciała), chociaż jest on Synem Bożym (kata pneuma – wg ducha) lub *śmierć i zmartwychwstanie* wzoruje się na upokorzeniu (kenoza) i wywyższeniu (doxa; wywyższenie sprawiedliwego w Psalmach, Ks. Koheleta, Jeremiasz).

Dla Pawła Chrystus jest *nowym Adamem* (1Kor 15), dzięki któremu odradza się nowy rodzaj ludzki ożywiony przez Ducha Świętego. Boskie tytuły nadane Chrystusowi Zmartwychwstałemu wywodzą się z doświadczenia Jego mocy, okazanej w Duchu Świętym, doprowadzającej do idei Jego preegzystencji. Widać to w hymnach chrystologicznych: Flp 2,6-11; Kol 1,15-20. *Preegzystencja* z listu do Kolosan podkreśla, iż Chrystus przewyższa aniołów. Wzorcem jest preegzystencja *pojęciowa*, która istnieje w umyśle Bożym.

Paweł przytacza często tradycyjne sformułowania wiary, które są już pojęciami chrześcijańskiego doświadczenia wiary. Rozwija te pojęcia za pomocą logiki doświadczenia przejawów działania Ducha Świętego, np. usprawiedliwienie dzięki wierze, a nie z prawa Mojżesza (rabinistyczne dowodzenie oparte

¹² J.N.D. Kelly, *Early Christian Creeds*, London 1972, s. 162.

na tekstach ze Starego Testamentu)¹³. List do Ga i Rz 4,9-11 to tego najpiękniejsze przykłady. Taka postawa odróżnia Pawła od filozofów (np. Filona; prosta logika uzasadnień, alegorii moralizującej). Paweł posługuje się więcej twórczymi doświadczeniami wywodzącymi się z boskiej dynamiki obecnej w życiu chrześcijańskim. Jego teologia pochodzi zatem z *doświadczenia* przeżytego pod Damaszkiem¹⁴.

Rdzeń teologii Pawłowej stanowi postać Chrystusa i Jego dzieło zbawcze¹⁵. Chrystocentryzm w doktrynie Pawłowej czytelny jest w liście do Tesaloniczan w listach pasterskich.

Przed nami staje wspaniała postać apostoła i myśliciela chrześcijańskiego, która staje się bodźcem do umacniania zarówno tożsamości chrześcijańskiej każdego wierzącego, jak i wspólnoty Kościoła.

2. Chrystus u podstaw myśli dogmatycznej Pawła

W swoich listach Paweł wyraził wiele używanych w hymnach pierwszego Kościoła wyznań wiary i tekstów parenetycznych, znajdujących zastosowanie w kerygmie, a następnie w katechezie, w liturgii i homiletyce. W przeważającej części zawierają one treści chrystocentryczne i soteryjne. W jednym z podstawowych hymnów chrystologicznych Nowego Testamentu Apostoła Pawła jest hymn w Flp 2,6-11.

Historia nawrócenia Pawła rozpoczyna faktyczną ewangelizację (opis podany przez Dzieje Apostolskie 9) następującym szczegółem: Paweł zaraz zaczyna głosić w synagogach Damaszku, że Jezus jest Synem Bożym. Zmartwychwstały Chrystus powołuje Pawła na misjonarza narodów (Rz 11). Tytuł Syna Bożego ściślej wiąże z Bogiem wydarzenie objawienia i Tego, który został objawiony.

W wydarzeniu Damaszku Paweł poznaje, że Jezus z Nazaretu, o którym wiedział, że został ukrzyżowany, żyje. Paweł w pierwszym momencie uświadamia sobie także, że zbawienie dokonane przez ukrzyżowanego i zmartwych-

¹³ Sposób argumentowania bada A.T. Hanson, *Studies in Paul's Technique and Theology*, London 1974.

¹⁴ S. Kim, *The Origin of Paul's Gospel*, Tübingen 1981.

¹⁵ L. Cerfaux, *Le Christ dans la teologie de Saint Paul*, Paris 1954.

wstałego Chrystusa ma charakter powszechny i nieograniczony, na co pozwala mu dotychczasowa formacja oraz doświadczenie nawrócenia. Z tego wynika dla Pawła wniosek, że jego obowiązkiem było głoszenie tego zbawienia wszystkim ludziom¹⁶. Dlatego objawienie się Chrystusa było dla niego równocześnie objawieniem Bożej miłości, która mu pozwoliła przekroczyć ciasne granice judaizmu, bez zrywania z narodem żydowskim (Rz 9,1 n), co było charakterystycznym dla nurtów religijno-filozoficznych okresu międzytestamentalnego.

Najgłębszą przesłanką idei misyjnej stanowi powszechne zbawienie ludzi, którego dokonał Chrystus przez swój krzyż i zmartwychwstanie. Chrystus był tu pośrednikiem Boga Ojca. Do Boga należała inicjatywa zbawienia świata. Powiązania te ukazuje Paweł w 2Kor 5,19: *W Chrystusie Bóg jednal ze sobą świat, nie poczytując ludziom ich grzechów*. Bóg ogłosił słowo pojednania. Paweł uważa siebie za sługę tego słowa. Przez swoje zbawcze przyjście Bóg stał się w świecie obecny na nowy sposób. Ale również świat w Chrystusie, który umarł *za wszystkich* (2Kor 5,15), otrzymał nowy cel, do którego zmierza. Jezus jest Panem, tj. Kyriosem. To jest punkt centralny chrystologii Pawłowej!

O wiele bardziej niż ewangeliści Paweł przedstawia nam *Jezusa Kościoła*, tj. Jezusa wiary, nadziei i miłości. Cała uwaga Pawła skoncentrowana jest na tym, co Bóg zdziałał w Chrystusie i na konsekwencjach antropologicznych, to znaczy: wszystko jest rozpatrywane z punktu widzenia egzystencji człowieka zanurzonego w Chrystusa.

2.1. Chrystologia Pawłowa – Jezus jako Kyrios

Jezus jest *Panem wszystkich* (Rz 10,12), panujących *tak nad umarłymi, jak nad żywymi* (Rz 14,9). W przepowiadaniu Pawła pośród wszystkich tytułów Chrystusa wyznanie wiary w Kyriosa zajmuje pierwsze miejsce: *Jeżeli więc ustami swoimi wyznasz, że Jezus jest Panem, i w sercu swoim uwierzysz, że Bóg Go wskrzesił z martwych – osiągniesz zbawienie* (Rz 10,9). Bóg jest Bogiem wszystkich ludzi, także wszystkich pogan (Rz 3,29 n). To nowy rys teologii Pawłowej: Objawienie Boga w Jezusie Chrystusie. Dlatego nazywa się Chrystusa *Bogiem i Ojcem naszego Pana Jezusa Chrystusa* (2Kor 1,3).

Synostwo Chrystusa zawiera w sobie jednocześnie nasze dziecięstwo. W swoich pozdrowieniach Paweł zawsze wymienia, poza *Bogiem Ojcem*, Ky-

¹⁶ G. Lohfink, *Paulus vor Damaskus*, Stuttgart 1965.

*rios*a, tj. Jezusa Chrystusa. Pisząc o Bogu jedynym, dołącza Paweł wyznanie Chrystusa, jedynego Pana (1Kor 8,6). Jest nim dlatego, że jest uniwersalnym Pośrednikiem, jak Bóg Ojciec jest Jedynym jako Stwórca. Paweł pragnie przekonać nas, że samo wyznanie Boga tylko *wargami* jest niewystarczające. Przez wiarę mamy jednak do Boga przystęp.

Osoba Jezusa i dokonane przez Niego zbawienie stanowią jedną całość. Bezpośredni przekaz o Jezusie (tradycja synoptyczna) jest jednak u Pawła prawie nieobecny. Można jedynie podać relacje o Ostatniej Wieczerzy¹⁷ czy wskazać na odosobnione *logia* Pana¹⁸, Paweł nie towarzyszył bowiem ziemskiemu Jezusowi. Dotarły do niego już formuły wiary o treści chrystologicznej bądź hymny. Nie rezygnuje jednak z własnej ich interpretacji. Jednym z ważnych przekazów jest sformułowanie w 1Kor 15,3-5: *Przekazałem wam na początku to, co przejąłem, że Chrystus umarł... za nasze grzechy, że został pogrzebany, że zmartwychwstał trzeciego dnia...* Paweł nazywa Go tą *Ewangelią*, którą oni przyjęli, w której trwają, którą on także głosił zakładanym przez siebie Kościołom. Przekaz dotyczy śmierci i zmartwychwstania Chrystusa. To są dwa filary Ewangelii. Śmierć i zmartwychwstanie otrzymują teologiczne wyjaśnienie przez powołanie się zarówno na Pisma, jak i na liturgiczne praktyki Kościoła.

W związku z wyznaniem wiary w Kyriosa bardzo pouczający jest hymn chrystologiczny w Flp 2,6-11. Potwierdza on, iż imię *Kyrios* dał Bóg ukrzyżowanemu i wywyższonemu Jezusowi. Jest to imię przewyższające wszystkie inne. W hymnie został użyty cytat ze Starego Testamentu, z Iz 45,23 n: *Przedemną się zegnije wszelkie kolano, wszelki język na Mnie przysięgać będzie.* W hymnie Pawła brzmi to następująco: *aby na imię Jezusa zgięło się wszelkie kolano istot niebieskich i ziemskich, i podziemnych. I aby wszelki język wyznał, że Jezus Chrystus jest Panem.* Wywyższony Jezus jako *Kosmokrator*, który detronizuje wszelkie siły wrogie Bogu i człowiekowi. Napelni świat pokojem i doprowadzi do zbawienia.

Paweł wierzy mocno w powszechne znaczenie Kyriosa. Jezusowi przypisuje preegzystencję i pośrednictwo w dziele stworzenia. W liście do Kolosan (1,15 n) wyakcentuje to w formule: *On jest obrazem Boga niewidzialnego, Pierworodnym wobec każdego stworzenia... Wszystko przez Niego i dla Niego zostało stworzone.* Chrześcijanie wzywają imienia Jezusa Pana (Rz 10,13),

¹⁷ 1Kor 11, 23-25, czy Łk 22,19 n.

¹⁸ 1Kor 7,10 n, czy 1Kor 9,14 lub sporny tekst z 1Tes 4,15.

gromadzą się też w imię Jezusa Pana (1Kor 5,4). Wyznanie wiary w Jezusa Pana zawiera także gotowość poświęcenia Mu całego swego życia. Możemy się zdać na Jego opiekę i pomoc: *Jeśli bowiem żyjemy, żyjemy dla Pana; jeżeli zaś umieramy, umieramy dla Pana* (Rz 14,8).

Paweł wie, że Jezus jest w pełni człowiekiem (Flp 2,7), jest potomkiem patriarchów (Rz 9,5; nawiązuje do ewangelicznej genealogii u Mt i Łk), ma pochodzenie Dawidowe (Rz 1,3), ma krewnych (1Kor 9,5). Zna niektóre Jego powiedzenia (Ga 4,6). Jako pierwszy podaje relację o ostatniej wieczerzy Jezusa (1Kor 11,23 n), wykorzystuje bogate słownictwo związane z Męką Jezusa (*krzyż, śmierć, umierać, pogrzebać*), nadając im znaczenie nie tylko teologiczne, lecz także mistyczne.

Przezwycięzenie partykularyzmu i uniwersalistyczną wizję ludzkości zauważamy także w antytezie *Adam – Chrystus* w liście do Rzymian (5,12-19). Zauważenie w Adamie, protoplaście wszystkich ludzi, typu Chrystusa oznacza nową perspektywę, którą Paweł zawdzięcza, możliwe, chrześcijańskiej tradycji¹⁹.

Spotkanie Pawła z Kyriosem, które uczyniło go *nowym stworzeniem*, określiło także z konieczności kierunek jego postawy wobec Prawa, dokonując istotnego przewartościowania z *lity* na *ducha*.

2.2. Soteriologia – Jezus jako Zbawiciel

Chrystus jest sprawcą zbawienia (Rz 8,34). W śmierci i zmartwychwstaniu ukazał się jako Chrystus, tj. Mesjasz. Tytuł *Chrystus* występuje częściej u Pawła niż tytuł *Kyrios*. Umieszcza go Paweł z całą świadomością, podkreślając jego mesjańską treść: Chrystus umarł za nas (Rz 5,8); my głosimy Chrystusa ukrzyżowanego (1Kor 1,23); wykupił nas z przekleństwa Prawa (Ga 3,13); został złożony w ofierze jako nasza Pascha (1Kor 5,7). Głoszenie Chrystusa ukrzyżowanego, zawieszzonego na drzewie, dla Żydów stanowi zgorszenie (1Kor 1,23). Dla chrześcijan ta nowa perspektywa *Jezusa jako Zbawiciela* pozostanie charakterystyczna dla *każdej teologii chrześcijańskiej*²⁰. Ten, który został ukrzyżowany i dla nas zmartwychwstał, żyje między nami; On nas usprawiedliwił.

¹⁹ Por. U. Wilckens, *Chrystus, der „letzte Adam“ und der Menschensohn*, Freiburg 1975, s. 387–403.

²⁰ J. Gnilka, *Paweł z Tarsu*, dz. cyt., s. 269.

Paweł mówi o zmartwychwstaniu jako fakcie, który dokonał się w historii. Podkreśla jako dowód, że zmartwychwstały Pan ukazywał się wielokrotnie apostołom, a w końcu i on doświadczył Jego obecności, nadając ewangelicznym chrystofaniom wymiar soteryjny. Dlatego głosił Paweł te prawdy przy różnych okazjach: wobec Sanhedrynu, w Antiochii, w Atenach, wobec żydów w Rzymie. Paweł wskazywał, że dzięki zmartwychwstaniu Chrystusa cała ludzkość została stworzona do nieśmiertelności oraz zmierza do wiecznego życia z Bogiem.

Śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa (z wyznania wiary w 1Kor 15) wyraża istotną treść wiary chrześcijańskiej: *Jeśli [...] w sercu swoim uwierzysz, że Bóg Go wskrzesił z martwych – osiągniesz zbawienie* (Rz 10,9). Paweł interpretuje śmierć Chrystusa, jako *śmierć za*²¹, co odsłania proegzystencjalny wymiar wydarzenia Chrystusa. W wieloznacznym przymyku *umarł za* wyróżniamy pewne odcienie znaczeniowe: *przyczynę* (my jesteśmy przyczyną śmierci Chrystusa), *przedstawicielstwo* (zamiast nas) i *cel* (dla nas). Oto niektóre zestawienia: *za nas* (1Tes 5,10), *za nas grzeszników* (Rz 5,6), *za wszystkich* (2Kor 5,14). Źródła tej interpretacji śmierci Chrystusa jako śmierci *za* można szukać w relacji Ostatniej Wieczerzy (por. 1Kor 11,24).

Paweł mówi także o Jezusie jako Synu Bożym, Jego Synu. Widać to w wyznaniu wiary w Rz 1,3 n (Jezus wg ciała i wg Ducha ustanowiony „pełnym mocy Synem Bożym”). Są tu umieszczone obok siebie ziemską i niebieską egzystencją Jezusa. Centrum tego wyznania stanowi mesjańska godność Jezusa²². Tytuł Syna Bożego nie oznacza więc pochodzenia od Boga, ale mesjańskość. Jako wybrany przez Boga Jezus w zmartwychwstaniu został wyniesiony na tron królewski i przyjęty za Syna. W takim znaczeniu ewangeliczny *sekret mesjański* staje się dla Pawła oficjalną formułą ewangelizacyjną. W liście do Rzymian odsyła Paweł do zawartego w tym wyznaniu wiary Dawidowego synostwa Mesjasza. Jezus jako Syn Boży jest dla Pawła Tym, który był u Boga i którego Bóg posłał dla naszego zbawienia. Ten przekaz o posłaniu zamieszcza Paweł w różnych miejscach: *Gdy nadeszła pełnia czasu, zesłał Bóg Syna swego (zrodzonego z niewiasty...), byśmy mogli otrzymać przybrane synostwo* (Ga 4,4 n; por. Rz 8,3). Ten zbawczy zamysł Boga podkreśla również formuła

²¹ Por. R. Bultmann, *Teologie des NT*, wyd. 5, Tübingen 1965, s. 87.

²² Także w Ps 2,7, do króla Izraela, Bóg zwraca się w słowach „mój Synu”.

ofiarnicza, także zawierająca tytuł Syna Bożego: *On (Bóg), który nawet własnego Syna nie oszczędził, ale Go za nas wszystkich wydał* (Rz 8,32).

Inne wypowiedzi o Synu Bożym: Zostaliśmy pojednani z Bogiem przez śmierć Jego Syna (Rz 5,10); zostaliśmy przeznaczeni na to, by się stać na wzór obrazu Jego Syna (Rz 8,29). Sięgając korzeniami do własnego powołania, mówi Paweł, że Bóg objawił mu swego Syna (Rz 1,9), żyje wiarą w Syna Bożego, który go umiłował i wydał za niego siebie samego (Ga 2,20).

W głoszeniu Chrystusa akcent spoczywa na tytule „Zbawca” (Soter), który u Pawła pojawia się tylko w tym jednym miejscu (Flp 2,20). W momencie paruzji Jezus przyjdzie na sąd jako nasz Zbawca. Czasownika „zbawiać” używa Paweł w analogicznym znaczeniu, tj. w odniesieniu do definitywnego zbawienia w Duchu Pańskim (1Kor 3,25). O zbawieniu prawie zawsze mówi się w czasie przyszłym: *Będziemy przez Niego zachowani od karzącego gniewu* (Rz 5,9). Teraz jesteście zbawieni dopiero w nadziei (Rz 8,24).

Człowiek zbawiony to człowiek *usprawiedliwiony* przez wydarzenie Chrystusa i łaskę. Podstawowe twierdzenie Pawła dotyczące zbawienia to, że już teraz Bóg usprawiedliwia człowieka przez wiarę w Jezusa Chrystusa. Jezus jest sprawcą i pośrednikiem zbawienia. Tematykę usprawiedliwienia można znaleźć w liście do Galatów i liście do Rzymian. Bóg *usprawiedliwia* tego, kto wierzy w Jezusa Chrystusa, zarówno żydów, jak i pogan (por. Rz 3,26). Bóg pojednał świat ze sobą w Chrystusie (por. 2Kor 5,8). Swą naukę o usprawiedliwieniu podaje Paweł w Rz 3,24-26: *Jego to Bóg ustanowił przeblaganiem mocą Jego krwi...* Tekst został sformułowany w perspektywie krzyża Chrystusowego. Krzyż został ukazany jako dzieło Boga, dokonane na oczach wszystkich. W swoim działaniu Bóg objawił swoją sprawiedliwość. Spowodowała ona odpuśczenie grzechów. Łaska Boża jest motywem, który kieruje działaniem Boga w przymierzu z Chrystusem. Sprawiedliwość Boga jest także Jego łaską.

Objawienie sprawiedliwości Bożej przez krzyż i zmartwychwstanie doprowadzają do zakończenia *starego eonu* i początku nowego oraz usuwają różnice dzielące żydów i pogan w stylu: Ponieważ wszyscy zgrzeszyli, są pozbawieni chwały Bożej, nie ma już między nimi różnicy (Rz 3,22 n). Sprawiedliwość Boża jest dostępna dla wszystkich. Usprawiedliwienie przez Boga zapoczątkowuje *nowe stworzenie*.

Usprawiedliwienie to coś więcej niż tylko odpuśczenie grzechów. Definitywna sprawiedliwość jest dobrem, które pozostaje przedmiotem nadziei: *My zaś z pomocą Ducha dzięki wierze wyczekujemy spodziewanej sprawiedliwości*

(Ga 5,5). Wiara otwiera dostęp do sprawiedliwości Bożej, czyli że przez wiarę człowiek dostępuje usprawiedliwienia (Rz 3,22; Ga 2,16). Jest to wiara w Jezusa Chrystusa (Rz 3,22; Ga 3,22), Syna Bożego. Do tej wiary dochodzimy przez głoszenie Ewangelii, słowa wiary (Rz 19,8). Słowo przepowiadania wymaga podjęcia decyzji. Jako paradygmat wierzącego jest ukazany przez Pawła patriarcha Izraela Abraham. Na jego przykładzie wyjaśnia Paweł powiązanie wiary z usprawiedliwieniem, ale także absolutną jego darmowość. Abraham otrzymał obietnicę. Teraz sprawiedliwość Boża została objawiona przez wiarę w Jezusa. Wiara jest zatem skierowana do objawiającego się Boga. Zajmuje ona pierwsze miejsca, jest przed miłością. Usprawiedliwia człowieka wiara.

Sprawiedliwymi stajemy się we wspólnocie z Chrystusem, w którą wkraczamy przez chrzest. Chrzest jest *współumieraniem* w Chrystusie. Ochrzczeni otrzymali chrzest *zanurzający* ich w Chrystusie (Rz 6,3). Człowiek, który otrzymał chrzest, jest już nowym stworzeniem. Działanie Boga jest uważane za stwórczą odnowę, gdy jego celem jest nowe stworzenie. Ten termin występuje u Pawła dwa razy. Jako nowe stworzenie człowiek prowadzi nowe życie w Chrystusie: *Jeżeli ktoś (pozostaje) w Chrystusie, jest nowym stworzeniem* (2Kor 5,17). Do Ewangelii i chrztu są powołani żydzi i poganie, całe stworzenie (Paweł nawiązuje do Iz 43,18 n). Stary świat został ukrzyżowany, a chrześcijanin dla świata (Ga 6,14). Nowe stworzenia są więc znakiem nadziei dla całego stworzenia.

„Nowe stworzenie” jest taką rzeczywistością, która pozwala zrozumieć, że życie chrześcijanina jest łaską, gdyż jej źródłem może być tylko Bóg. W ten sposób otrzymaliśmy dostęp do życia łaski. Dlatego może Paweł o sobie powiedzieć: *Za łaską Boga jestem tym, czym jestem, a dana mi łaska Jego nie okazała się daremna* (1Kor 15,10). Łaską Bożą został powołany na apostoła (Ga 1,15). Każdy w Kościele otrzymał swoją łaskę.

Idea *wspólnoty z Chrystusem* jest szczególną stroną soteriologii Pawłowej. Ta koncepcja pojawia się we wszystkich jego listach. W odróżnieniu od wypowiedzi o usprawiedliwieniu, przy związonym z formułą *w Chrystusie – w Panu* temacie wspólnoty z Chrystusem, Paweł nie czerpał z wcześniejszej tradycji. Jest ten temat owocem jego własnej refleksji teologicznej²³. Kilka wypowiedzi Pawłowych: *Jeśli więc mogę się chlubić, to tylko w Jezusie Chrystusie* (Rz 15,17); *Pędzę ku wyznaczonej mecie, ku nagrodzie, do jakiej Bóg wzywa*

²³ Por. J. Gnilka, *Paweł z Tarsu*, dz. cyt., s. 354–355.

w górę, w Chrystusie Jezusie (Flp 3,14); Jak w Adamie wszyscy umierają, tak też w Chrystusie wszyscy będą ożywieni (1Kor 15,22).

Wielu teologów zwrot *w Chrystusie* rozumie przestrzennie, jako bycie w Chrystusie²⁴. Duchowość Pawła jest nacechowana bliskością z Chrystusem. Paweł żyje w Chrystusie, w Chrystusie obecnym, duchowym i mistycznym. Są także teksty, w których *w Chrystusie* wskazuje na Chrystusa jako działającego, i Paweł mógłby powiedzieć, że dzieje się to *przez Chrystusa* (Rz 6,23).

3. Pojęcie człowieka u Pawła – antropologia

Człowiek to szczególne miejsce w teologii Pawłowej. Jest on głównym obiektem zbawczego planu Bożego. Większość prawd religijnych o człowieku Paweł przejął ze Starego Testamentu, z uwzględnieniem antycznego dorobku filozofii osoby ludzkiej. Trudny jest opis całościowy antropologii Pawłowej. Trudność stanowi wieloznaczna terminologia antropologiczna. Paweł wyróżnia w człowieku (zgodnie ze Starym Testamentem) takie elementy, jak ciało (sarks i soma), duszę (psyche), ducha (neuma), rozum (nous), serce (kardia) i sumienie (syneidesis).

Miejsce człowieka w świecie wynika dla Pawła, w sposób oczywisty, z relacji do stworzenia, tj. do innych ludzi i do świata stworzonego. Paweł rozumie człowieka jako *stworzenie Boże*, a nie jako byt sam w sobie. Nazywa człowieka potomkiem Adama. Adam jest protoplastą *rodzaju ludzkiego* (1Kor 15,4). Został stworzony bezpośrednio przez Boga, jak potem każdy człowiek. Okazji do zajęcia się tematem stworzenia człowieka dostarczył spór w Kościele korynckim odrzucającym zmartwychwstanie. Przeciwnicy zmartwychwstania nie przyjmowali zmartwychwstania ciała.

Paweł uczy nas spojrzenia na tajemnicę człowieka w perspektywie wiary. W czasach, kiedy człowieka redukuje się często do biologii lub psychologii, jak to miało miejsce u Rzymian i Greków, Paweł zwraca uwagę na duchowo-nadprzyrodzone aspekty człowieczeństwa. W obliczu Boga rozpamiętuje Paweł ciemne i jasne strony człowieczeństwa, a szczególnie w świetle tajemnicy Chrystusa. Sama Ewangelia jest nie tylko dobrą nowiną dla człowieka w poznaniu Boga, lecz także mówi o człowieku.

²⁴ A. Deissmann, *Paulus*, wyd. 2, Tübingen 1925, s. 107.

Pawła ciekawi najbardziej aktualna sytuacja religijno-moralna człowieka jako stworzenia Bożego odłączonego od Stwórcy przez grzech oraz szanse człowieka powstałe przez odkupieńcze dzieło Chrystusa: dyskurs Pawłowy o anormalnym stanie człowieka po grzechu pierwotnym. Terminem *anthropos* określa Paweł jednostkę lub grupę ludzi (1Kor 4,1; 2Kor 12,2), przeciwstawiając człowieka Bogu (1Tes 2,4; Ga 1,1; 1Kor 1,25), podkreślając człowieczeństwo Chrystusa (Rz 5,15; 1Tm 2,5). Stosuje następujące pojęcia: *człowiek dawny* (Rz 6,6; Kol 3,9), *człowiek zmysłowy* (1Kor 2,14), *człowiek wewnętrzny* (Rz 7,22), *człowiek nowy* (Ef 2,15), *człowiek Boży* (1Tm 6,11), *człowiek grzechu* (2Tes 2,3)²⁵.

Paweł dostrzega człowieka nie tylko jako istotę cielesną, lecz także obdarzoną wieloma duchowymi talentami i paranetycznymi wyzwaniem. *Człowiek duchowy* (pneumatikos) to człowiek poddany Duchowi Bożemu, żyjący życiem nadprzyrodzonym, w przeciwieństwie do *człowieka zmysłowego* (psychikos) lub *cielesnego* (sarkinos) pogrążonego tylko w przyrodzoność (1Kor 2,13 n; Ga 6,1).

Najważniejszym terminem antropologicznym Pawła i pojęciem kluczowym jego antropologii według wielu teologów jest *sumienie* (syneidesis)²⁶. Termin ten spotykamy w Starym Testamencie tylko trzy razy²⁷, zaś w Nowym występuje aż trzydzieści²⁸. Najstarszym świadectwem wprowadzenia terminu greckiego *syneidesis* do słownika chrześcijańskiego jest tekst z 1Kor 4,4: *Sumienie bowiem niczego mi nie wyrzuca, ale to mnie jeszcze nie usprawiedliwia; tym, który mnie sądzi, jest Pan*. Paweł odwołuje się tutaj do Pana, Jego bierze za świadka. W obliczu Pana nie poczuwa się do niczego, co by świadczyć mogło o jego niewierności w służbie Jezusowi. Dopuszcza jednak możliwość błędu, a sąd nieomylny o sobie pozostawia Panu²⁹.

Sumienie u Pawła nie jest więc terminem absolutnym, nie utożsamia się z Bogiem, ale nosi na sobie cechę ludzkiej słabości. Nie jest sumienie oddzielna

²⁵ Por. J. Murphy-O'Connor, *L'existence chretienne selon s. Paul*, Paris 1974, s. 30–41.

²⁶ Por. J. Stępień, *Teologia św. Pawła. Człowiek i Kościół w zbawczym planie Bożym*, Warszawa 1979.

²⁷ Koh 10,20; Mdr 17,10; Syr 42,18.

²⁸ Z czego w 1Kor – 8 razy; w 2Kor – 3 razy; w Rz – 3 razy, w listach pastoralnych – 6 razy.

²⁹ Por. J. Stelzenberger, *Syneidesis im Neuem Testament*, Paderborn 1961, s. 84.

od człowieka religijno-obyczajową władzą sądenia³⁰, ale Paweł ma na myśli raczej samego człowieka świadomego swego poznania i działania³¹. Znaczenie *współwiedzy* czy *współświadomości* ma sumienie i tam, gdzie występuje w roli świadka. To autorytatywny świadek, gdyż stoi za nim najważniejsza instytucja, Bóg (2Kor 1,2; 5,11); w Rz 9,1 tą instytucją jest Duch Święty.

Podsumowując, trzeba stwierdzić, iż Paweł stworzył pewną syntezę pojęcia „sumienie”. Jest ono współwiedzącym *świadkiem* i *sędzią* pozostającym w bezpośredniej relacji z Bogiem. Te trzy znaczenia *syneidesis* (współwiedzący świadek, sędzia i bezpośrednia jego więź z Bogiem) można nazwać elementami konstytuowanymi sumienia. *Dobre sumienie* wiąże się ze szczerą wiarą (1Tm 1,5), a *złe sumienie* z odstępstwem od wiary (1Tm 1,19). *Dobre sumienie* jest w listach pastoralnych konsekwentnym rozwinięciem nauki Pawłowej o usprawiedliwieniu i o *sineidesis*.

Pawłowa nauka o człowieku podkreśla, iż podstawowym powołaniem ludzkiego bytu jest wspólnota z Bogiem. Do tej wspólnoty dorasta się przez odnowę osobistą i odnowę kontaktów z innymi ludźmi.

3.1. Człowiek jako stworzenie Boże

Stworzeniem Bożym jest człowiek. To prawda o pochodzeniu człowieka od Boga odziedziczona przez Pawła po Starym Testamencie. Paweł, ilekroć mówi o człowieku, zawsze widzi w nim stworzenie Boże, tj. istotę zależną od Stwórcy, będącą w określonym stosunku do Tego, który ją powołał do istnienia. Tę relację *stworzenie – Stwórca* akcentuje Paweł w Rz 9,20 n: *O człowiecze kimże ty jesteś, byś mógł spierać się z Bogiem?*

Człowiek wg nauki Pawła jest więc stworzeniem Bożym. Ten fakt oznacza dla Pawła tworzenie optymistycznej koncepcji człowieka. Jako stworzeniu przysługuje mu określona *godność* i *powołanie*. Mimo skażonej natury przez grzech istnieje dla człowieka ratunek.

Termin *sarks* (ciało) jest u Pawła znaczeniowo bardzo zróżnicowany. Apostoł szczególnie mocno podkreśla łączność ciała z grzechem (Ga 5,19 n). Pawłowi obcy jest *ontologiczny* dualizm filozofów greckich. Dualizm, jaki dostrze-

³⁰ Por. tamże, s. 68.

³¹ Por. R. Bultmann, *Teologie des NT*, wyd. 6, Berlin 1970, s. 217.

ga Paweł w człowieku, jest nie ontologiczny, lecz etyczny. Jest następstwem grzechu naszych prarodziców.

Pojęcie *soma* (ciało) określa u Pawła ziemskie ciało ludzkie w jego konkretnej, widzialnej formie (Rz 12,4) i działaniu. Termin ten określa *istotę* człowieczeństwa. *Soma* bardziej niż sarks bywa stosowane przez Pawła zarówno w odniesieniu do *ziemskiego* ciała, jak i w związku ze zmartwychwstaniem (1Kor 6,14). Także pojęcie *soma* służy Pawłowi do określenia eucharystycznego ciała Chrystusa.

Dusza (psyche) oznacza władze duchowe człowieka w porządku natury, a *duch* (neuma) – życie człowieka nadprzyrodzone lub wewnętrzną postawę człowieka. *Duch* oznacza wtedy moc Bożą, która człowieka usprawiedliwia i uświęca (1Kor 14,14 n).

3.1.1. Człowiek obdarzony zdolnością poznania Boga

Jako *stworzenie Boże* człowiek jest zdolny poznać swego Stwórcę. Poznając, powinien odnosić się do Boga z czcią i posłuszeństwem. O tych możliwościach poznawczych człowieka mówi Paweł w Rz 1,19-20. Naturalna zdolność człowieka do poznania Boga świadczy o godności człowieka oraz jest warunkiem realizacji planów Bożych przewidujących takie poznanie (por. 1Kor 13,9 n). Zdolność poznania Boga warunkuje skuteczność Ewangelii oraz przyczynia się wg Pawła do nawiązywania ścisłej zależności między Bogiem i człowiekiem.

Od idei *człowieka – obrazu* dla Pawła ważniejsza jest otwarta przez Chrystusa możliwość odzyskania przez człowieka *pełnej* godności lub godności przewyższającej godność *pierwszego* człowieka (Rz 8,29). Człowiek został wyposażony w liczne władze duchowe, zdolności duchowe. Dlatego rozróżnia Paweł (wg pojęć greckich) kategorię *człowieka zewnętrznego-wewnętrznego*, gdy mówi o swym doświadczeniu wiary: *Dlatego to nie poddajemy się zwątpieniu, chociaż bowiem niszczyje nasz człowiek zewnętrzny, to jednak ten, który jest wewnątrz, odnawia się z dnia na dzień* (2Kor 4,16).

W szerszym kontekście w rozumieniu Pawła duchowe zdolności to *serce*, za pośrednictwem którego Bóg udziela się człowiekowi. Z serca pochodzi posłuszeństwo wiary (Rz 6,17). Bóg umacnia serce (Flp 4,7). On oświecił nasze serca jasnością poznania chwały Bożej (2Kor 4,6). Człowiek może zamknąć serce przed Bogiem; staje się ono nieczułe i zatwardziałe (Rz 1,21).

3.1.2. Człowiek obdarzony wolnością

Człowiek jako stworzenie Boże jest istotą wolną. Do tej istoty wolnej odnosi Paweł terminy określające naturalne wyposażenie człowieka: rozum, duch, a szczególnie sumienie. Są to władze duchowe, które umożliwiają człowiekowi wydawanie sądów, zajmowanie określonej postawy. *Wolność* człowieka przejawia się w możliwości i prawie wyboru między czynami i postępowaniem moralnie dobrym a czynami i postępowaniem moralnie złym. W swoich listach ukazuje Paweł tak pojmowaną wolność na kilku płaszczyznach: wolność wyboru zła (negatywne strony wolności), wolność warunkiem nawrócenia (pozytywne strony wolności; m.in. w 1Tes 1,9).

Wolna wola leży u podstaw wszystkich dobrych czynów, za które Paweł udziela pochwały w listach, obiecując nagrodę od Boga (1Tes 1,2-3). Dar wolnej woli pociąga jednak za sobą pewne niebezpieczeństwa, mimo przyjęcia winy. Paweł ostrzega, abyśmy nie byli skłonni do złego: *Tak więc kto mniema, że stoi, niech patrzy, aby nie upadł* (1Kor 10,12). Człowiek narażony na pokusy, musi je pokonywać, korzystając z daru wolności. Ten dar ma być narzędziem dobra, a nie zła.

Wyraźne i konkretne wskazówki dotyczące zasad korzystania z daru wolnej woli przekazuje Paweł Galatom. Zachęca ich, by postępowali według Ducha, a wówczas nie będą spełniać pożądania ciała (Ga 5, 16-17: *Ciało bowiem pożąda na przekór Duchowi, a Duch na przekór ciału*). Przywilej wolnej woli jest darem wymagającym szczególnie poszanowania. Przez odkupienie Chrystusa Duch Święty wspomaga wolną wolę człowieka, ułatwiając mu wybór i praktykowanie dobra (Rz 8,1-11).

3.2. Powołanie do naśladowania Boga

Idea powołania człowieka przez Boga zajmuje centralne miejsce w antropologii Pawła. Paweł rozwija starotestamentową ideę powołania zainicjowaną w opisie stworzenia. Jest to misja człowieka w stosunku do Stwórcy przez powołanie go do kultuwowania ziemi (Rdz 2,15) i jej zaludnienie (Rdz 1,28). Najtrafniejszym ujęciem powołania określającym postawę człowieka względem Boga jest *szukanie Boga* (Dz 17,26 n). Paweł akcentuje przy tym konieczność wytrwałości, wysiłku, refleksji.

Także *praca* jest powołaniem człowieka w stosunku do stworzenia. Paweł pisze: *Abyście pilnowali własnych spraw i własnymi pracowali rękami...* (1Tes 4,11). Nie jest ona karą za grzech, tak jak to rozumieli starożytni. Zarówno dla Pawła, jak i dla wszystkich chrześcijan *praca* staje się wyznacznikiem współpracy człowieka z Bogiem w dziele stworzenia. Natomiast dla Pawła samego *praca* staje się powołaniem. W 2Tes Paweł piętnuje postępowanie tych, którzy wymawiają się od pracy: *Tym przeto nakazujemy i napominamy w Jezusie Chrystusie, abyśmy pracując w spokoju własny chleb spożywali* (3,10-12).

Misją człowieka w stosunku do stworzenia jest jeszcze wielbienie Boga. Dlatego jest zrozumiałe, że po upadku człowieka *stworzenie jęczy w bólach rodzenia*, ponieważ grzech człowieka poddał je *marności* (Rz 8,20). Wzdycha ono do wolności i chwały dzieci Bożych (Rz 8,21 n), co znajduje uwięczenie w eschatycznym oczekiwaniu *nowej ziemi*.

3.3. Nowy człowiek – nowe stworzenie³²

Zdolność poznania Boga oraz wolna wola i dar powołania owocują w życiu chrześcijańskim. Sytuacja człowieka nawróconego jest niejako nowym ujęciem jego antropologii. *Człowiek nowy* to człowiek wiary. Wierzący chrześcijanin jest wg Pawła objęty specjalnym działaniem Trójcy Świętej w Trzech Osobach. Bóg Ojciec wyniósł człowieka do godności chrześcijanina (Rz 8,28-30): *Albowiem tych, których przewidział (postępowanie), tych też przeznaczył, by upodobnili się do obrazu Syna Jego... A których przeznaczył, tych też powołał, których powołał, tych usprawiedliwił...*

Nauka Pawła o człowieku w zbawczym planie Bożym będzie miała kontynuację w ostatecznej realizacji Bożego planu polegającym na uczestnictwie człowieka w pełni życia Bożego, tj. wypełnienia wszystkiego w Chrystusie (eschatologia). Boże działanie (jak w Rz 8) to wg Pawła zespół aktów podporządkowanych sobie; to zamiar Boży, przeznaczenie, powołanie, usprawiedliwienie, obdarzenie chwałą. Za pośrednictwem tych aktów dokonuje się właśnie stworzenie *nowego człowieka*, tj. chrześcijanina³³ żyjącego w świecie i kształtowanego w Kościele i przez Kościół.

³² „Nowy człowiek” to gr. *kainos anthropos*, a „nowe stworzenie” to gr. *kaine ktisis*.

³³ Por. L. Cerfaux, *Le Chretien dans la theologie Paulienne*, Paris 1962, s. 300–302.

Wydarzenie *męki – śmierci Jezusa* ma czytelną celowość antropologiczną. Jest to wydarzenie *dla nas* (wspomniane formuły w różnych wariantach, np. *za grzeszników*). To wydarzenie przechodzi na *starego człowieka* (Rz 6,6) i na jego nieautentyczne istnienie spowodowane przez cztery *blokada*: *żądania prawa, zasadzki ciała, niewolę pod jarzmem grzechu, nieuniknioność śmierci*³⁴. Takiego człowieka poza Chrystusem opisał Paweł w Rz 7. Dopiero przez „nowe stworzenie” taka sytuacja zostaje przewyciężona (2Kor 5,17a). *Nowy człowiek* (Kol 3,10; Ef 2,15) jest realny przez współdziałanie z łaską Bożą i *wiarę*. Wiara wprowadza człowieka w sytuację przyjaźni z Bogiem, a umocniona przez chrzest (Rz 6) sprawia, że nasza egzystencja staje się życiem wolnym w *Chryście* (Rz 8). To pojęcie jest typowo Pawłowe i stanowi nie tylko źródło, lecz także aspekt formalny nowego istnienia człowieka. Dlatego kategorie jurydyczne *sprawiedliwość – usprawiedliwienie* nie są wystarczające do określenia nowej rzeczywistości chrześcijańskiej, tak jak kategoria starotestamentowego Prawa nie wyczerpuje istotnej motywacji chrześcijańskiego postępowania. Dopiero nowość *ontologiczna* odczuwa potrzebę wyrażenia się w *nowym życiu* (Rz 6,4). Dlatego Paweł podaje szczegółowe parentezy (1Kor 5-6), katalogi cnót i wad (Kol 3,5 n; Ga 5,19 n).

4. Natura świata u Pawła – kosmologia

Problem *stworzenia* świata i człowieka, tzw. idea stworzenia, sięga historii Izraela. *Świat* zawdzięcza swoje istnienie aktowi Bożemu. *Bóg* jest Stwórcą, który powołuje do istnienia to, co nie istnieje i ożywia umarłych (Rz 4,17). Dał się poznać w dziele stworzenia. Od stworzenia świata Jego niewidzialna istota stała się dla naszego rozumu widzialna przez Jego dzieła³⁵.

Stary Testament znał już mądrość *teologia naturalia* (Mdr 13,15). Jest ona zakorzeniona w ówczesnej filozofii stoickiej, którą się Paweł posługuje. Paweł nie zajmuje się tematyzacją idei kreacjonistycznych, pragnie tylko umieścić w odpowiednim *kontekście teologicznym*. Bóg stworzył z *niczego*, tj. powołał do istnienia to, co nie istnieje. Stworzył przede wszystkim człowieka, mężczy-

³⁴ Por. R. Penna, *Św. Paweł z Tarsu*, s. 83, Kraków 2008.

³⁵ D. Luermann, *Das Offenbarungsverstaendnis bei Paulus und in den paulinischen Gemeinden*, Neukirchen 1965, s. 21–26.

znę i kobietę. Kobieta została stworzona ze względu na mężczyznę, jemu do pomocy (1Kor 11,9; tutaj opiera się na relacji Ks. Rodzaju 2,18 n). Paweł akcentuje odniesienie mężczyzny do kobiety, polegające nie na podporządkowaniu lub nadrzędności (1Kor 11,3); tutaj Chrystus jest głową mężczyzny, głową żony (sporna kwestia: czy w znaczeniu panowania, czy pochodzenia).

Stworzenie dokonane przez Boga było *dobrym dziełem*. Przez stworzone dzieła można poznać Jego niewidzialną istotę (Rz 1,20). Od stworzenia *świat* się zmienił. Za te zmiany jest odpowiedzialny człowiek. Według Pawła, na podstawie Starego Testamentu, z powodu człowieka *zło* przyszło na świat. Są jego konsekwencje: grzech prowadzi do śmierci (Rz 5,12): *Jak przez jednego człowieka śmierć weszła na świat...* Człowiek został powołany do uwielbienia i dziękczynienia Stwórcy. Niestety, za dzieło stworzenia człowiek nie uznał Stwórcy, lecz w Jego miejsce zaczął *czcić* stworzenie (człowieka, zwierzęta). Paweł upomina przed wszystkimi formami *ubóstwiania* i *absolutyzowania* rzeczy stworzonych oraz wartości. W tym widzi przejaw gniewu Bożego za wszelką nieprawość człowieka (Rz 1,18-32). *Świat* zatem najpierw oznacza u Pawła *ludzi, ludzkość* (Rz 3,6: Bóg będzie świat sądził). Abraham będzie *dziedzicem* świata (Rz 4,13).

To w postawie wrogości wobec Boga świat stworzył sobie własne prawa i własny system mądrości i władzy (bez znaczenia u Boga). Chrystus i chrześcijanie obnażyli go jako „świat pozorny” (1Kor 1,26 n). Istnieje zagrożenie ze strony świata: Paweł mówi o szatanie, jemu posłusznych mocach (Ef 4,27). Nie wyjaśnia jego pochodzenia, a mówi o jego działaniu (kusi ludzi – 1Tes 3,5). Szatan *zaślepi* myśli niewierzących, przez co sprzeciwia się Ewangelii. Tłumacząc potęgę oddziaływania szatana, Paweł nazywa go *bogiem tego świata* (2Kor 4,4).

W perspektywie *wywyższonego Pana* wszystko zostało poddane mocy Boga (Flp 2,6-11): *Bóg Go ponad wszystko wywyższył i darował Mu imię ponad wszelkie imię...* W momencie wniebowstąpienia (nie paruzji) została dokonana *intronizacja Chrystusa*. Paweł posługuje się apokaliptyką (rozdziela ona dwa „eony”: teraźniejszy i przyszły), ale odrzuca jej cenzurę dzielącą na teraźniejszość i przyszłość. Według niego to, co ma nadejść, już się zaczęło w wydarzeniu Chrystusa (Rz 3,21). Chrześcijanin żyje pomiędzy dwoma czasami. Człowiek jest *nowym stworzeniem*; stał się uczestnikiem Chrystusa (2Kor 5,17; Ga 6,15).

Ta *antropocentryczna wizja* nie oznacza jednak wykluczenia całego stworzonego świata z dzieła Odkupienia. Przeznaczeniem świata jest marność, niewola, śmierć. Stało się to z winy człowieka (Rz 8). Natura, jak żywa istota, dźwiga się ku odkupionemu człowiekowi (Rz 8). Człowiek powinien być świadomy swojej odpowiedzialności za naturę własną oraz roślin i zwierząt, tj. całego stworzenia (Rz 8,22), które *jęczy i wdycha w bólach rodzenia. Wyzwolenie* jest odkupieniem ciała (Rz 8,23: *całą istotą swoją wdychamy, oczekując... odkupienia naszego ciała*).

Misję człowieka w stosunku do stworzenia określono już w Rdz 1,28 i u Syr 17. Bóg dał człowiekowi władzę nad światem. Człowiek może ujarzmić wszechświat. Jest on zespolony z kosmosem, ukształtowany z prochu ziemi. Tworzy z nim organiczną całość. Tylko on, człowiek, może w pełni świadomie wielbić Boga w imieniu całego stworzenia. Po upadku człowieka grzech poddał stworzenie *marności* (Rz 8,20). Dlatego tęskni do wolności *dzieci Bożych* (Rz 8,21 n).

Poszczególne elementy kreatologii mogą być uwzględnione w takich hasłach, jak *czas, historia, historia zbawienia*. Bóg nie jest pojmowany abstrakcyjnie (jak u Platona czy Arystotelesa), ale poprzez Jego ingerencję w sprawy świata. To sprawia, że *historia* staje się *historią świętą*. Dzieło stworzenia oznacza początek naszych czasów. Bóg jednak istniał przed owym czasem. To, co dokonało się w czasie, to skutek Bożych planów względem człowieka.

Czas nie jest jakąś *próżną formą*. Stanowi ramy naszych dziejów. Człowiek żyje w czasie, Bóg w wieczności. Czas historyczny pozostaje w ścisłym związku z życiem ludzkim. Poszczególne etapy planów Bożych przesuwają się w czasie. Każdy etap ma szczególne znaczenie. Poszczególne odcinki czasu kieruje Bóg do jednego tajemniczego celu.

Historia jest znaczona wydarzeniami. Mają one unikalny charakter. Świadomość mesjańska Jezusa pozwalała Mu dominować nad biegiem wydarzeń. Swoim słuchaczom przypominał konieczność zrozumienia *znaków* tego czasu, w którym żyli. Razem z Jezusem przyszła *pełnia czasu* (Ga 4,4; Ef 1,10). Jezus wprowadził do historii nowy element: nauczanie ewangeliczne będzie w pełnym świetle: *Teraz jawną się stała sprawiedliwość Boża niezależna od Prawa, poświadczona przez Prawo i Proroków* (Rz 3,21). I jeszcze jeden ważny moment. Od Jezusa wszystko jest *przed i po*, gdy chodzi o urzeczywistnianie się planów Bożych. Paweł wyjaśni: *Kiedyś byliście poza Chrystusem, obcy względem społeczności Izraela, bez udziału w przymierzach obietnicy* (Ef 2,12); *teraz*

znów pojednał was w doczesnym Jego ciele (Kol 1,22). Jezus zatem prowadzi czas ku jego wypełnieniu i nim rządzi.

Pomiędzy wniebowstąpieniem a powtórным przyjściem Jezusa rozciąga się *czas pośredni*, różny od *czasu niewiedzy* (w którym byli pogrążeni poganie, por. Dz 17,30) i czasu *Bożej pedagogiki* wypełniającej historię Izraela (Ga 3,23 n). Jest to *czas Kościoła*. Ten czas jest *czasem Ducha Świętego* (Rz 8,15 n), w którym Ewangelię głosi się wszystkim ludziom, by wszyscy mogli osiągnąć zbawienie. Ten czas należy do porządku rzeczy ostatecznych: dla nas, którzyśmy przez chrzest już weszli w ten czas, *koniec czasów* już nadszedł (por. 1Kor 10,11). *Czas ostateczny* współlistnieje z *czasem terażniejszym* (Tm 2,12). *Czas Kościoła* jest korzystny, gdyż umożliwia dokonanie *przejścia*, nawrócenie się na Ewangelię (2 Kor 6,1 n). Potem przyjdzie *czas Izraela*: *cały Izrael zostanie zbawiony* (Rz 11,26). Czas zamyka zatem w sobie dzieje całej ludzkości. Liczy się bardziej *czas kairos* niż *chronos*, co wyznacza granice między historią w znaczeniu świeckim (*historia profhana*) a historią zbawienia (*historia sacra*).

Paweł czerpie z dziedzictwa judeochrześcijańskiego pojęcie *zbawienia*, które realizuje się poprzez dzieje historyczne, uważając je za istotną część ogólnej *historii zbawienia*³⁶. Istnieje pojęcie Pawłowe, które streszcza w sobie całą tematykę zbawczego spotkania Boga z człowiekiem w historii, tj. termin *mysterium*. Ten plan Boży odnośnie do historii wywołuje u Pawła zachwyt: *O głębokości bogactw, mądrości i wiedzy Boga! Jakże niezbadane są Jego wyroki i nie do wysłedzenia Jego drogi* (Rz 11,33). Apostoł mówi o dwóch istotnych czynnikach chrześcijańskiej wizji historii. Z przyjściem Chrystusa przeżywamy ostateczne czasy historii człowieka (Ga 4,4: *pełnia czasu*). Po drugie, w Chrystusie bieg historii dotknął celu, szczytu, który nadaje sens *nowym czasom* (Ef 1,10). W naszym czasie historycznym dokonało się objawienie miłosiernej sprawiedliwości Boga (Rz 3,21) i nasze *usprawiedliwienie wobec Niego* (Rz 5,9). Paweł stwierdza, że *pierwszy człowiek z ziemi – ziemski, drugi Człowiek – z nieba* (1Kor 15,46-47). Tu ukazuje się koncepcja pozytywna i optymistyczna historii i człowieka. Bóg kieruje *dziejami* świata i *losem* człowieka. Stał się *widzialnym* przez swoje dzieła, a nade wszystko swój punkt kulminacyjny osiąga w wydaniu Jezusa Chrystusa (mysterium Wcielenia i mysterium paschale).

³⁶ Por. O. Culmann, *Cristo e il tempo*, Bologna 1967.

THE CONTRIBUTION OF THOUGHT OF THE APOSTLE PAUL IN THE FORMATION OF THE CATHOLIC DOGMA

Summary

After his conversion Paul is a preacher of the Gospel, he writes, “received from Christ” (1Corinthians 11,28). He is also the father of Christian theology. Not only the Fathers of the Church in the commentary on the Pauline Letters, confirms his theological depth. His theology has its biblical- Jewish origins and it is in constant development. Paul’s proclamation is addressed primarily to the Pagans (1Thess. 1,9). Christological salvation experience (by *Kyrios*) and the eschatological act of salvation (by *Christos*), are reflected short Paul’s “confessions of faith”. Paul’s christological doctrine of theology implies that his hymns, catechism, confession of faith, parenthesis texts usually contain Christocentric (Christ as the only Lord – 1Corinthians 8,6) and soteriological (Jesus the Son of God, Crucified, Risen). Death and resurrection of Christ receive in Paul’s thought theological and mystical explanations. By soteriological dimension, through the resurrection of Christ, mankind is easier to understand his creation and destiny of immortality. Proexistential dimension event of Christ brings Paul faith in the Son of God (Rom 1,9), which he loved and gave himself (Gal 2,20). God justifies man through faith in Christ (Galatians, Romans) and starts *new creation*. This means that the Christian life is grace. A special place in the Paul’s theology is a man who is the principal object of God’s saving plan. In view of faith, the man is a great mystery: sensory man (1 Cor 2,14), inner man (Rom 7,22), man of God (1Tm 6,11). Good conscience (*sineidesis*) is a logical development of Paul’s teaching on justification. Man is endowed with a natural ability to know God which testifies our dignity and free will. Event of the Passion of Christ’s resurrection has a clear anthropological desirability (‘for us’, ‘for the sinners’). Jesus introduces a new element to the story: ‘the fullness of time’ (Gal 4,4). It is Jesus who leads, therefore, according to Paul, the time to its completion. Pages close in the history of mankind.

Translated by Mirosława Landowska